

Recenzii. Note de lectură

SENICA ȚURCANU, *Industria litică cioplită din neoliticul Moldovei*, Cuvânt înainte Cornelia-Magda Lazarovici, BAI XXI, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, 283 p., 38 pl.

Apărută în cunoscuta colecție *Bibliotheca Archaeologica Iassiensis*, lucrarea cercetătoarei Senica Țurcanu are la bază teza sa de doctorat, începută sub îndrumarea regretatului Alexandru Păunescu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București) și susținută la Facultatea de Istorie a Universității „A. I. Cuza” Iași, sub conducerea științifică a profesorului Nicolae Ursulescu, în anul 2005. Cartea tratează, după cum sugerează și titlul, industria litică cioplită din neoliticul Moldovei, termenul de industrie fiind înțeles în accepțiunea școlii de preistorie franceză: „ansamblu de obiecte lucrate și deșeurile lor de fabricare, dintr-un anumit material, găsite într-o așezare, într-un anumit strat definit” (p. 11).

La început, autoarea face o delimitare a cadrului fizico-geografic avut în vedere (p. 15-22), apoi aduce unele precizări cu privire la istoricul cercetării culturilor arheologice din neoliticul Moldovei și la problemele legate de industriile litice din România (p. 23-30).

Pentru o mai bună înțelegere a evoluției uneltelor din așezările primului orizont neolitic din România, autoarea a considerat (pe bună dreptate) necesară o amplă privire asupra tehnologiei industriei litice aparținând tardenoisianului nord-vest-pontic, lucrând pe baza listelor tipologice întocmite de Al. Păunescu pentru stațiunile cercetate sistematic: Erbiceni, Ripiceni, Berești, Icușeni (p. 55-91). Studiul industriei litice din neoliticul Moldovei este privit în contextul său istorico-cultural, Senica Țurcanu ocupându-se mai întâi de problemele ridicate de neolitizarea Moldovei de astăzi (p. 43-54). Dezbătând pro și contra (cu argumente inteligent clădite) diversele teorii cu privire la neolitizare, se raliază părerilor conform cărora modul de viață neolitic în teritoriile balcano-dunărene nu a fost rezultatul evoluției locale de tip mezolitic; totodată, respinge ideea că primele comunități Starčevo-Criș au găsit, când au pătruns pe teritoriul Moldovei de astăzi, o *terra deserta*, fiind imposibil de admis dispariția totală a comunităților tardenoisiene.

Capitolele ce privesc strict industria litică cioplită din neoliticul Moldovei, alături de cel dedicat materiei prime și locurilor de aprovizionare, sunt cele mai consistente ale lucrării, aducând elemente de noutate în cercetarea fenomenului neolitic de pe teritoriul Moldovei. Autoarea a analizat 3000 de piese litice din perioada respectivă, analiza pieselor din fiecare așezare fiind însoțită, după caz, de tabele ale grupelor tehnologice majore, repartitia pieselor după suportul pe care au fost lucrate, repartitia tipologică a pieselor retușate.

Pentru cultura Starčevo-Criș (p. 91-144) a avut la dispoziție materiale din săpăturile arheologice de la Trestiana și Suceava-*Parcul Cetății*, două din cele mai importante așezări ale primului orizont neolitic din Moldova, dar și din alte așezări mai mici, precum Leontinești, Mălușteni, Perieni, Poieniști și Probota. În cazul siturilor de la Balș, Glăvăneștii Vechi și Valea Lupului autoarea a fost nevoită să lucreze pe listele mai vechi, întocmite de Al. Păunescu, deoarece nu a avut acces la materialul descoperit. Pentru a avea o imagine completă a utilajului litic al primei culturi neolitice, introduce în ecuație și așezarea contemporană de la Sacarovca, de pe teritoriul Republicii Moldova. Astfel, ajunge la concluzia că industria litică a culturii Starčevo-Criș este o industrie pe lame (uneltele fiind realizate în proporție covârșitoare pe suport lamelar), dar observă și o persistență a unor elemente tardenoisene, piesele fiind, în mare lor majoritate, microlite. Industria litică cioplită a celui de-al doilea orizont neolitic din Moldova – cultura ceramicii liniare – a fost analizată din perspectiva materialelor de la Dănești, Glăvăneștii Vechi, Mihoveni, Târpești și Traian-*Dealul Fântânilor* (p. 145-178). Concluziile desprinse din analiza acestor piese o fac pe autoare să considere că trăsăturile arhaice ale utilajului avut în vedere (structura clar dominantă, din punct de vedere statistic, a gratoarelor, procentajul ridicat de piese geometrice, exploatarea nucleelor fusiforme) au fost asimilate de comunitățile culturii ceramicii liniare în aria de influență a culturii Bugului Sudic.

Analiza tehnolo-tipologică întreprinsă de Senica Țurcanu pentru utilajul litic cioplit Precucuteni I din așezarea de la Traian-*Dealul Viei* (p. 161-178), îi permite să surprindă schimbările ce intervin în perioada finală a neoliticului și începutului eneoliticului, dintre care cea mai evidentă este proliferarea gradului de laminaritate, caracteristică „unei industrii în pragul eneoliticului” (p. 177).

Materia primă și locurile din care comunitățile neolitice au procurat-o sunt probleme asupra cărora autoarea atrage atenția că nu pot fi rezolvate macroscopic, de către arheologi. Pentru a se evita confuziile și pentru o raliere la literatura europeană de profil, propune folosirea termenului de *silex în sens arheologic* sau, mai corect, de silicolit (p. 182). Capitolul dedicat acestei chestiuni (p. 179-204) are, ca anexe, analizele microscopice în secțiuni subțiri pentru materialul de la Erbiceni, precum și analizele petrografice cu spectograful *Raman* pentru probe din culturile Starčevo-Criș și prima fază a culturii Precucuteni, realizate de către dr. N. Buzgar de la Facultatea de Geografie-Geologie a Universității *Alexandru Ioan Cuza* din Iași.

În concluziile lucrării (p. 205-228), pe baza celor discutate, Senica Țurcanu formulează raționamente de ordin istoric și cultural, dezbătând problema neolitizării, preluarea elementelor tardenoisienne de către comunitățile culturii ceramicii liniare etc. Ea însăși recunoaște că un minus al lucrării de față este lipsa analizelor asupra funcționalităților uneltelor, prin traseologie.

Demersul autoarei se încadrează în studiul, de acum clasic, al materialului litic prin prisma tipologiei morfo-tehnologice, fără a apela însă și la alte metode de cercetare modernă a materialului arheologic, cum ar fi arheologia experimentală, etnoarheologia sau analizele traseologice. Însă aceste lipsuri nu știrbesc meritele lucrării și mai ales modul prin care Senica Țurcanu demonstrează că utilajul litic poate oferi (și pentru perioada post-paleolitică) noi perspective de studiu al unei comunități.

Rezumatul în limba engleză (229-247) și cele 38 planșe întregesc această lucrare, care, credem noi, este un exemplu ce trebuie urmat, atât în privința rigurozității studiului tehnico-tipologic al materialului litic, cât și sub aspectul concluziilor de ordin cultural-istoric.

Diana Măriuca VORNICU

GABRIELA GHEORGHIU, *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului (sfârșitul sec. II a. Ch. - începutul sec. II p. Ch.)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005, 524 p. (inclusiv 246 figuri).

Cultura și civilizația dacică a beneficiat de interesul istoricilor și arheologilor, dar, cu toate acestea, noile interpretări datorate descoperirilor din ultimele decenii fac binevenite sintezele sau monografiile. Deși cartea de față se dorește a fi o monografie a unei zone, prin abordare, autoarea reușește să ofere cercetării istorice încă o sinteză a culturii și civilizației din perioada regatului dac.

Primele două capitole prezintă cadrul geografic și istoricul cercetărilor, cu referire, după cum era de așteptat, mai ales la descoperirile din Munții Șureanu. Din acest punct de vedere, întreprinderea autoarei de a lărgi această arie, este o premieră.

Repertoriul așezărilor, realizat în general, după canoanele devenite clasice, este util dar avem o nedumerire asupra opțiunii autoarei de a introduce o secțiune separată referitoare la zona capitalei statului dac, cu numerotare separată, ceea ce creează impresia de existență a două realități diferite, lucru care, suntem siguri, nu a stat în intenția autoarei, având în vedere și titlul lucrării. Mai mult, o asemenea metodă face dificilă regăsirea punctelor menționate pe hartă, motiv pentru care hărțile au fost alcătuite pe alte criterii decât cel al cuprinderii globale a punctelor cu descoperiri dacice din zonă, pierzându-se astfel o imagine de ansamblu a locuirii dacice în regiunea și perioada studiată.

Așezările din zona cursului mijlociu al Mureșului sunt împărțite într-o primă tipologie care cuprinde așezări rurale, așezări răsfrate sau în pâlcuri,

așezări cvasicompacte și ultima categorie, rezervată așezărilor compacte, cuprinde pe cele de la Fața Cetei, Fețele Albe și Sarmizegetusa Regia, iar potrivit hărții de la Fig. 3, și cetățile Bănița și Craiva. Referitor la această ultimă categorie, G. Gheorghiu discută și noțiunea de așezări protourbane sau chiar urbane, atribut al celor menționate anterior, mai puțin Fața Cetei. Poate nu era nepotrivită includerea distinctă a categoriei de așezare protourbană sau urbană în tipologia alcătuită, din moment ce prima categorie este cea a așezărilor cu caracter rural. O altă împărțire, alcătuită pe baza duratei locuirii, are în vedere așezări sezoniere și așezări permanente. În cadrul acestui capitol se cuvine a fi evidențiat efortul de prezentare al locuințelor, tipul acestora, astfel că, încă odată, se dovedește că lucrarea acoperă un gol în bibliografia temei. Nu în ultimul rând, sunt prezentate și alte tipuri de amenajări, între care cele edilitare, referitoare la captarea apei (conduce, cisterne, canale de drenaj), descoperite în cetățile din Munții Șureanu.

Un capitol important este cel destinat fortificațiilor, în care contribuții notabile ale autoarei se regăsesc în secțiunile referitoare la tehnicile de construcție, la organizarea internă a fortificațiilor. Cu aceeași acribie, autoarea reia discuțiile privind cronologia fortificațiilor, arătând printre altele, că cetățuia de la Costești, al cărei început este situat în perioada de la sfârșitul sec. II a. Ch./începutul secolului I a. Ch., a fost capitala regatului lui Burebista, apoi, după moartea acestuia, în timpul lui Deceneu, capitala a fost mutată la Sarmizegetusa. Analizând dispunerea topografică a cetăților de pe cursul mijlociu al Mureșului, autoarea remarcă rolul militar al acestora, de apărare din toate părțile a drumurilor de acces către Sarmizegetusa.

Viața economică este prezentată pe larg, în special pe baza dovezilor arheologice. În perioada regatului dac, cetățile, departe de a mai constitui locuri de refugiu, devin adevărate centre productive, alături, desigur, de rolul lor militar. Ocupațiile dacilor, analizate pe baza descoperirilor de unelte, anexe gospodărești (hambare, gropi de provizii), a urmelor atelierelor meșteșugărești, erau: agricultura, olăritul, metalurgia fierului, metalurgia bronzului și orfevreria, dulgheria, exploatarea și prelucrarea pietrei. Circulația monetară susține intensitatea dezvoltării vieții economice a regatului dac, remarcându-se, pe baza descoperirilor monetare de tip Rădulești-Hunedoara și Aiud-Cugir, că, în faza a doua a monetăriei dacice, în zonă era conturat un centru de putere ce emitea monedă. Descoperirile deosebit de numeroase de monede romane (denari republicani și imperiali) sau copii ale acestora, cărora li se alătură atelierul monetar de la Sarmizegetusa Regia, precum și cele patru ștanțe monetare pentru imitații de denari, o determină pe autoare să afirme că moneda romană devenise monedă „națională”, aici, ca și în întreaga Dacie. O contribuție importantă este cea referitoare la stabilirea caracteristicilor sistemului metrologic dacic, pe care autoarea îl consideră folosit doar în zona Sarmizegetusei, orientat după cel roman. Economia zonei era deci una bazată

pe schimb monetar, orientată spre lumea greco-romană, ca de altfel a întregii Dacii.

Viața spirituală beneficiază de un capitol substanțial, în cadrul căruia ținem să subliniem utila discuție asupra problematicei sanctualelor. Sunt prezentate și analizate și celelalte elemente legate de cult și spiritualitate: gropi rituale, necropole și morminte izolate, obiecte cu semnificație culturală sau care pot fi raliat preocupărilor științifice, între care medicina și astronomia.

Lucrarea, bazată pe studiul unei bibliografii impresionante, cu o ilustrație internă și 246 de planșe (figuri), de o foarte bună calitate grafică, reușește să demonstreze că nucleul regatului dac, reprezentat de cetățile din Munții Șureanu, a fost susținut de o bază demografică, economică, spirituală, mai largă, adică tocmai zona din titlul lucrării. Gabriela Gheorghiu, pe lângă o foarte bună monografie, prezintă o lucrare de referință pentru cei interesați de studiul civilizației dacice.

Tamília-Elena MARIN

VIORICA RUSU-BOLINDEȚ, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2007, 667 p.

Volumul *Ceramica romană de la Napoca* a apărut în cadrul prestigioasei colecții *Bibliotheca Musei Napocensis*, sub patronajul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei și a Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, prin Centrul de Studii Romane.

Lucrarea este structurată în șase mari capitole, ultimul constituindu-l anexele. Deși titlul volumului ar putea induce ideea unei lucrări monografice de sit, rezultatul final este de fapt o lucrare cu aplicabilitate pentru ceramica romană în general.

Introducerea este destinată discuțiilor de metodologie. Remarcăm secțiunea referitoare la Izvoare, în care autoarea prezintă tipurile de vase de pe monumente sculpturale, instrumentele pentru decorarea și producerea ceramicii, cuptoarele și groapa cu rebuturi ceramice, descoperite la Napoca, dovezi care îi permit să afirme existența unei producții ceramice locale la Napoca. În același capitol sunt prezentate criteriile utilizate pentru clasificarea categoriilor ceramicii și, pentru o utilă consultare a ilustrației și cataloagelor întocmite în cadrul fiecărei categorii ceramice, explică diferitele coduri folosite, în funcție de categoria, forma, pasta și decorul ceramicii. Autoarea a folosit criteriul tipologic, cel al funcționalității vaselor și în măsura existenței informațiilor, cel cronologic.

În cel de al doilea capitol, *Napoca* romană, se discută argumentele care au stat la baza ipotezelor privind formarea orașului roman Napoca, pe locul unei așezări autohtone, dacice. Discuția, obsedant reluată în istoriografia problemei, este tranșată de Viorica Rusu-Bolindeț pe baza dovezilor de ordin istoric, dar,

mai ales, ținând cont de rezultatele cercetărilor arheologice, mai vechi sau mai noi. Rezumând opiniile exprimate, autoarea concluzionează că orașul roman nu a fost întemeiat pe locul unei așezări dacice, care ar fi putut exista totuși în apropiere. Romanii au preluat doar toponimia, denumind noua așezare populată cu coloniști, Napoca. Sunt trecute în rezervă, succint, informațiile istorice despre organizarea administrativă, structura populației – socială și etnică – prezența armatei, elemente ce creionează cadrul istoric al problemei. Dovezile arheologice au permis autoarei să analizeze dezvoltarea orașului, cronologic și topografic, începând cu fază de întemeiere, din timpul lui Traian, până la cea de *municipium*, respectiv *colonia*, și, în funcție de elementele de datare ale sitului respectiv, să stabilească astfel și repere cronologice pentru datarea ceramicii romane de la Napoca.

Repertoriul formelor ceramice, al treilea capitol, este cel mai substanțial, alcătuind de fapt miezul lucrării. Este structurat pe discutarea celor două categorii de ceramică descoperite la Napoca – ceramica de tradiție La Tène târzie și ceramica romană. În cadrul fiecăruia din cele două secțiuni autoarea analizează și prezintă tipurile de vase, categoriile decorului, toate însoțite de cataloage ale pieselor descoperite la Napoca. Capitolul reunește atât descoperiri mai vechi, precum și piese provenite din cercetările arheologice de pe teritoriul orașului, din ultimii ani. O succintă prezentare a situației din Imperiu, paralel cu cea din Dacia, permite ca materialul de la Napoca să fie integrat într-un orizont mai larg.

Analizele mineralogice și petrografice, efectuate în cadrul Facultății de Geologie al Universității, pe un număr de 28 de fragmente ceramice, recoltate din diferite puncte ale sitului *Napoca* sunt prezentate în capitolul următor. Reține atenția concluzia celor doi colaboratori, prof. dr. Corina Ionescu și prof. dr. Lucreția Ghergari că, atât ceramica de tradiție La Tène, cât și cea romană, comună sau fină, au fost produse local, fiind identificată și sursa de materie primă, argilă provenind din zona de la nord de Cluj-Napoca. Concluziile prezintă punctele de vedere ale autoarei, referitoare la importul ceramicii romane, orientat spre atelierele vestice ale Imperiului și problema existenței unei producții locale a ceramicii de epocă romană. Deși nu au fost descoperite cuptoarele, dovezile prezentate în capitolele anterioare: vase, unelte, tipare, ștampile, groapa cu rebuturi ceramice, analizele pastei, permit autoarei să concluzioneze că ateliere ceramice au existat în perioada împăraților Traian și Hadrian, în vecinătatea celorlalte, de fierărie, dar că ulterior au fost strămutate.

Lucrarea Vioricăi Rusu-Bolindeț este însoțită de o bogată ilustrație, inserată în text dar și la sfârșitul volumului (7 figuri și 112 planșe). *Ceramica romană de la Napoca* reprezintă o contribuție importantă, arheologică dar și istorică, la cunoașterea civilizației din Dacia romană, un reper între lucrările de ceramologie.

Tamília-Elena MARIN

FREDERIQUE LACHAUD, *L'Ethique du pouvoir au Moyen Age. L'Office dans la culture politique (Angleterre, vers 1150 – vers 1330)*, Paris, Editions Classiques Garnier, 2010, 712 p., cu un Indice al numelor proprii, un Indice al Autorilor și operelor, un Indice de acte (edictate, ordonanțe și concilii) și un Index de materii.

Al treilea volum al colecției *Bibliothèque d'Histoire Medievale* este teza susținută de profesorul Frederique Lachaud în 2008 pentru obținerea titlului de doctor habilitat (HDR).

Cunoașterea amplă și utilizarea intensivă a izvoarelor literare și scrise este demonstrată de către autoare în fiecare paragraf al volumului, indiferent de forma surselor: edite sau manuscrise, în latină, franceză sau anglo-normandă.

În istoria europeană *Magna Charta* este unul dintre documentele fondatoare. Explorarea fundalului teoretic și istoric al acestui moment de cotitură este un obiectiv pe care prof. Lachaud îl lasă ne-enunțat, dar care transpare din modalitatea în care sursele și argumentele cercetării sunt aranjate în volum. Sursele edite și manuscrisele evoluează tematic, de la teoria morală și manuale de conduită, la teoria politică și la manualele de administrație, iar cronologic, de la jumătatea secolului al XII-lea, până la sfârșitul primului sfert al celui de-al XIV-lea. Acest interval apare, în mod evident, focalizat pe jumătatea de secol dintre 1215 (*Magna Charta*) și 1265 (sfârșitul rebeliunii baroniale conduse de Simon de Montfort).

Punerea în temă a cititorului cu terminologia și cu domeniul pragmatic al „artelor administrative” în Anglia medievală este rezolvată succint, în Introducere. Excursul terminologic servește și ca argumentație suplimentară pentru titlul volumului, unde Etica puterii este explicată prin intermediul conceptului de *officium*, care subîntinde concomitent noțiunile de datorie, rol social, capacitate, serviciu sau funcție. Restul terminologiei, care include *ministerium*, *serviens*, *curialis* sau *familiaris* este tratat aproape exclusiv în relație cu *officium*, care este termenul ales de autoare ca definind cel mai bine rolul și acțiunea socială-administrativă-politică ale aplicării puterii în societatea anglo-normandă a secolului al XIII-lea. Focalizarea pe un singur termen și transformarea acestuia în concept de bază pentru analiza procesului și actorilor aplicării puterii în lumea medievală este un procedeu care simplifică și dă forță cercetării. *Officium* este definit în funcție de realitatea administrativă a Angliei secolului al XIII-lea, în termeni de jurisdicție, competențe, deficiențe și conflicte, elemente care sunt incluse în partea finală a Introducerii, *Les administrations en Angleterre, vers 1150 – vers 1330: description generale*.

Prima secțiunea majoră a volumului (*Ethique et office: Les vertus et la civilite, normes du pouvoir*) tratează problema standardelor, morale sau practice, atât explicite (expuse în literatură) cât și decelabile din modul în care sunt acestea aplicate în practica atestată documentar.

Analogia mult apreciată de teoreticienii medievali ai puterii, dintre organismul uman și cel politic, este extrapolată pentru a forma trama primului capitol al părții I a volumului, în care organismul moral al individului este utilizat ca model pentru cel social, iar conduita individuală este scheletul pe care este articulată practica guvernării societății, așa cum sintetizează foarte bine titlul: *La bonne „Gouvernance” de soi, préalable au gouvernement des autres*. Analiza acestui mod de a concepe teoria și practica guvernării este structurată de către autoare într-un excurs centripet, pornind de la individ, individualitate și auto-percepție (controale et connaissance de soi), prin identificarea caracteristicilor pozitive și, prin urmare necesare dezvoltării individuale (Le discernement des vertues), ajungând la metodă și obiectivele procesului de cultivare a individului responsabil (La discipline de la conduite). Acest individ responsabil, înzestrat cu virtuțile cultivate și exersate printr-o conduită morală, dominată de moderație, este un candidat potrivit pentru exercitarea artei guvernării, în slujba seniorului său sau a principelui. Această temă a celui de-al doilea capitol al acestei părți, *Les vertus de l'officier au service du prince et des administres*, este orientată către analiza procesului de obținere a unui bun administrator, practicant eminent al „servituții onorabile”, care stă la baza relației dintre senior și vasal, extrapolată, în acest context administrativ, către relația dintre *officialis* și angajator.

Pe lângă moderație și loialitate, o a treia virtute care conduce la construirea unui administrator eminent este prietenia, care constituie liantul social cu care administratorul își consolidează guvernarea. Izvoarele care permit această analiză sunt în principal aceleași care constituie coloana vertebrală a întregii cercetări: *Policraticus* al lui John of Salisbury, *Urbain le Curtois*, Gerald de Barry și Robert Grosseteste, exemple majore de filozofie și teorie a guvernării, atât individuale cât și publice, care sunt exploatate cu remarcabilă erudiție și eficiență de către autoare.

Scheletul etic al guvernării ideale este analizat și reconstruit în termeni și noțiuni uzuale ale teoriei sociale moderne folosind în special opera lui John of Salisbury, care constituie subiectul principal al celei de-a doua părți a volumului, *Ordo et Officium*. Autoarea analizează conținutul *Policraticus*-ului din perspectiva relației dintre etica individuală în acțiune și normele restrictive în existență, care conferă individului moral angajat limitele acțiunii sau jurisdicția, iar individului non-moral restricțiile care să îi dirijeze activitatea în sens pozitiv sau, cel puțin, nondestructiv (*L'Office dans le corps politique: John of Salisbury*). Nuanțele relației dintre capacitatea morală și efectivă a unui individ și poziția sa din cadrul organizației constituie gradații ale eficienței guvernării în teoria lui John de Salisbury, iar această analiză a autoarei este structurată în trei faze:

Les innovations de John of Salisbury: *Officium et Alienum*

Les innovations de John of Salisbury: *Officium et corps politique*

Les innovations de John of Salisbury: L'Office, obligation morale et charge administrative.

Sursele teoretice ale lui John of Salisbury sunt prezentate detaliat la începutul capitolului, accentul fiind pus pe *De Officiis* al lui Cicero, practic întreaga paradigmă a funcției publice din *Policraticus* fiind o preluare și o amplificare, în sensul modernizării (la nivelul secolului al XIII-lea), a conceptului de *Officium* expus și argumentat de Cicero. Filiația acestui concept central (central în schema lui John of Salisbury ca și în relația acțiune morală – structură de guvernare – acțiune de guvernare pe care o analizează Frederique Lachaud) este argumentată în mod convingător de autoare. *De Officiis* și *Policraticus* împărtășesc nu doar setul de concepte, John of Salisbury preluând pasaje întregi din opera ciceroniană. Este semnificativ faptul că însuși termenul de *officium* este preluat ca atare în *Policraticus*, unde devine, în aceeași manieră ca și la Cicero, conceptul central al excursului. Importanța acestui concept pentru sistemul de noțiuni pe care autoarea își bazează argumentația este subliniată de centralitatea sa în prezentul volum.

Analogia corp individual – corp politic este comentată mai ales prin analiza metaforelor multiple utilizate pentru definirea corpului politic și a spațiului acestuia, *res publica*: corpul politic în imaginea unei corăbii al cărei căpitan sau cărmaci este principele, sau în imaginea unei construcții a cărei stabilitate și funcționalitate depinde de cooperarea fericită dintre componente, în egală măsură cu talentul și virtuțile arhitectului (comparația imediată cu *civitas Dei* a Sf. Augustin și cu metafora identică din *De regno* a Sf. Thomas D'Aquino/Tolomeo di Lucca este eficient exploatată de autoare). Analogia corp individual – corp politic este una suficient de puternică pentru a fi exploatată cu predilecție în literatura politică a secolelor XII-XIV, iar autoarea face o trecere în revistă a ocurențelor, mai ales din perspectiva unei eventuale filiații cu *Policraticus*, așa cum argumentează în cazul *Liber de principis instructione* a lui Gerald de Barry, care, pe lângă concepte, preia pasaje întregi din opera lui John of Salisbury. *Policraticus* introduce însă un concept foarte puternic, care permite, pentru contemporani, o analiză a fenomenului de guvernare la un nivel fără precedent: relația dintre *officium* și *alienum*, acesta din urmă putând fi tradus prin inadecvare sau incompetență, fiind gradul în care un actor politic deturnează sau contracarează obiectivele și resursele mandatului său, împotriva interesului public. Metafora organicistă a corpului politic este, în acest fel întărită prin aprecierea armoniei dintre organe (actori politici) și prin prezența, într-un grad mai redus sau nu a *alienum*-ului, obiectivul etic și pragmatic al funcționarului ideal fiind denunțarea, eliminarea sau, în cazuri fericite, absența *alienum*-ului. Această contribuție teoretică demonstrează rolul central pe care John of Salisbury îl are în construcția lui Frederique Lachaud.

Al doilea capitol din partea dedicată teoriei „moralei în acțiune” analizează articularea componentelor reale reprezentate de metafora corporală a structurii politice: *L'office, le prince et le bien commun*, mai ales din perspectiva preluării de

către teoreticienii medievali a conceptelor aristoteliciene din *Etica* și *Politica*. În principiu, această preluare constă în reluarea argumentelor doctrinare platoniciene pe care Gilles de Rome, Thomas d'Aquino și Tolomeo di Lucca le percep în construcția teoretică aristoteliciană. În primul rând metafora organicistă este folosită pentru a argumenta o ordine stabilită a organismului politic, o rigiditate în diversitate, în care individualitățile sunt dirijate către rolurile și funcțiile care le exploatează cel mai bine talentele și calitățile particulare. Comentariul autoarei asupra pasajelor din *De regimine principis*, care sunt în mod particular relevante asupra acestei teme, lasă oarecum neclară relația dintre principe, ca agent primar, providența divină, ca sursă a Dreptului și „mână invizibilă”, care selectează agenții secundari de gestionare a puterii, și magistrații și administratorii care trebuie să fie selectați pentru competența optimă. Providența divină, ca sursă a ordinii naturale, este în egală măsură și la originea ordinii civile/politice, cel puțin acesta fiind poziția susținută în *De regimine principis*, pe baza similitudinii dintre ierarhia naturală (piramida trofică, dimorfismul sexual etc.) și ordinea societății umane.

Ierarhia societății umane este bazată, după John of Salisbury, care preia tema din *De Officiis*, pe importanța și rolul fiecărui individ în salvagardarea și propășirea binelui public, în speță pe relația dintre *officium* și *alienum* proiectată în *res publica*. Responsabilitatea individuală în *officium* și articularea fericită a acestei ierarhii meritocratice de origine ciceroniană sunt în egală măsură surse, repere și efecte ale bunei guvernării, temă care se regăsește, relativ puțin modificată, în continuarea compusă de Tolomeo di Lucca la *De regno* a lui Thomas d'Aquino. Revenind la *Policraticus*, concluzia autoarei subliniază contribuția majoră a lui John of Salisbury la teoria medievală a puterii, mai ales sub aspectul responsabilității principelui în relație cu societatea/supușii, combinând modelul *officium*-ului din morală stoicistă (o extrapolare la corpul politic a conceptului de altruism: *humanitas et clementia* preluate de Seneca de la Chrysippus și Epictet) cu modelul „anatomic” al ierarhiei sociale de sorginte platoniciană și aristoteliană.

Ultimul capitol al acestei a doua părți tratează o situație specifică și care constituie o preocupare acută pentru actorii politici și eclesiastici ai Angliei secolelor XII-XIV: implicarea clericilor în administrația laică a regatului, odată cu creșterea exponențială a importanței actului scris în guvernarea și în justiția cotidiană (*Le debat sur la place des clercs dans les administrations temporelles*). O practică tolerată în Europa post-carolingiană, utilizarea capelanilor și a călugărilor de rang mic pe post de scribi și arhivari, devine anatema odată cu implicarea rangurilor clericale tot mai înalte în administrația și guvernarea laică. Autoarea trece în revistă atât instanțele în care acești clerici suscită reacția negativă a confrăților lor, cât și contribuțiile teoretice și pamfletare din epocă la adresa acestui fenomen. Asemănată de Bernard de Clairvaux cu participarea prelaților la violențele războiului, implicarea persoanelor eclesiastice în guvernarea și administrația laică este asociată coruperii ordinii sociale.

Folosind în continuare paradigma lui John of Salisbury, deturnarea clericilor de la serviciul divin și de la păstoria sufletelor este egală cu un *alienum*, cu atât mai sever cu cât rangul clericului este mai înalt. Participarea canonicilor și a episcopilor în tribunale cu jurisdicție asupra pedepselor capitale (cu moartea sau mutilarea, așa numitele „judecăți de sânge”) este unanim condamnată. Analiza autoarei asupra fenomenului de interdicție relevă faptul că, dacă în teorie, prohibiția persoanelor eclesiastice de a participa la guvernarea laică decurge din Scriptură (*nemo potest duobus dominis servire*, Mt 6.24, Lc.16.13), în practică, cel puțin în Anglia, aceasta decurge din interdicția de asociere cu „judecățile de sânge”, clericilor devenindu-le prohibită orice relație cu o funcție oficială sau magistratură, în baza principiului, implicit prezent în textele de secol XII, că violența este intrinsecă actului de guvernare. Problematika este cu atât mai acută în Anglia secolului al XIII-lea datorită amplitudinii luate de cultul Sf. Thomas Beckett, al cărui martiraj decurge exact din refuzul de a „sluji doi Domni”. Nu este de mirare că prelații care neglijează Biserica în favoarea Curții sunt un subiect favorit al pamfletarilor și teoreticienilor secolului *Magnei Charta*, o acumulare de literatură care oferă justificare și suport documentar temei de cercetare alese de Frederique Lachaud.

Partea a doua a volumului se încheie cu o analiză asupra „studiului de caz” pe care John of Salisbury, urmat de continuatorii și imitatorii săi, îl face vânătorii ca distracție nepotrivită pentru actorii politici, un caz exemplar de *alienum*. Tema merită într-adevăr un tratament special, de vreme ce este una dintre puținele în care *Policraticus* deviază de la paradigma responsabilității sociale preluate de la filosofii stoici, urmând linia trasată de Scripturi și de Părinții Bisericii, care condamnă vânătoarea practică ca sport de către guvernanți și magnați. În cazul Angliei medievale această temă are o acuitate crescută datorită jurisdicției speciale a „Pădurii Regale”, care acoperă sub umbrela rezervației de vânătoare a familiei suverane aproape o cincime din regat, statutul special al acesteia favorizând abuzurile și cauzând proteste continue din partea majorității nobilimii și prelaților. Problema „Pădurii Regale” și a controlului asupra acestei jurisdicții speciale apare cu regularitate în toate etapele cercetării autoarei, reflectând importanța rezolvării acesteia pentru regularizarea administrației civile în regat.

A treia parte a volumului analizează modalitatea în care teoria acțiunii morale este pusă în practică, și anume controlul puterii civile asupra executivului. Titlul este, de altfel sugestiv: *Le contrôle des officiers, entre réforme et réaction: Les débats et la théorie politique*

Sistemul politic ideal preconizat de John of Salisbury este, în același timp, un model și o critică la adresa administrației regatului Angliei sub dinastia normanzi. Obiectul acestei critici îl constituie atât construcția sistemului, care permite abuzuri (cum este cazul regimului particular al „Pădurii Regale”) cât și actorii și agenții guvernării, în persoana suveranului și a magnaților, pe de o parte, și a judecătorilor, *sheriff*-ilor, *coroner*-ilor și *bailiff*-ilor pe de

altă parte. Reacția la criticile reprezentate *pars pro toto* de *Policraticus* iau forma inițiativelor și acțiunilor de reformare a sistemului, atât structural cât și funcțional, inițiative și acțiuni care au ca origine suveranul, cum este cazul lui Henry al II-lea sau magnații, cum este cazul momentelor acute ale opoziției baroniale, atât contra regilor normanzi (în special Stephen) cât și contra celor angevini (John și Henry al III-lea). Cronologia și articularea momentelor reformiste și a celor antireformiste, pornind de la anchetele asupra corpului juridic și a celui administrativ din teritoriu (în timpul lui Henry al II-lea), trecând prin momentul *Magnei Charta* (1215) și prin revolta baronilor conduși de Simon de Montfort (1258) și terminând cu stabilizarea politică și instituțională odată cu domnia lui Edward I, este atent și judicios analizată și prezentată de autoare. Trebuie menționată însă nuanța anti-marxistă pe care autoarea o imprimă comentariului la *Articolele Baronilor* și la textul *Magnei Charta* privitor la administratorii regali, obliterated sensul de *restauratio* de care spiritul acestor texte sunt impregnate, libertățile personale și instituționale fiind „reconferite” supușilor regatului, uzurpate fiind de tirania regală. Data fiind însă specificitatea datelor și analizei din această parte a volumului, nuanțele teoretice sunt mai puțin importante în contextul factual al excursului. Această a treia parte a volumului constituie, în opinia noastră, nucleul valoric al cercetării, constituind o argumentare, excelent documentată cu surse primare, a existenței și evoluției unei „clase politice” care, între generația *Magnei Charta* și cea a lui Simon de Montfort, reușesc în mod activ și conștient să pună în aplicare, chiar și parțial, modelul de acțiune morală oferit de John of Salisbury și descendenții săi literari. Secolul *Magnei Charta*, secolul reformelor, se încheie cu promulgarea de către Edward I în 1300, a documentului *Articuli super Cartas*, care afirmă hotărârea regelui de a respecta și a aplica articolele *Magnei Charta* și ale Cartei Pădurii Regale. Capitolul secund al acestei părți, care analizează evenimentele și evoluția juridică dintre sfârșitul revoltei baroniale și promulgarea *Articolelor*, este intitulat chiar *L'action d'Édouard Ier, le „Justinien Anglais”* (1272-1307). Finalul acestui capitol conține o prezentare comparativă succintă a modului în care controlul agenților guvernamentali este inclus în programele reformatoare al regilor Franței contemporani cu secolul *Magnei Charta*, Filip al II-lea August prin ordonanța cunoscută ca *Testamentul Regelui* (1190), Ludovic al IX-lea cel Sfânt prin seria de ordonanțe care începe cu *Ex debito regie potestatis ...*, ante 1254, și Filip al IV-lea cel Frumos, prin ordonanța din 1302, care reia în mod sintetic majoritatea prevederilor conținute în ordonanțele lui Ludovic cel Sfânt. Dacă sintagma „moralizare a vieții politice”, emisă de Jacques LeGoff la adresa programului legislativ al lui Ludovic cel Sfânt, este acceptată fără rezerve de autoare, cercetarea întreprinsă de aceasta asupra surselor reformelor politice engleze îi permit să argumenteze pentru un context teoretic mai amplu pentru reformele politice din regatul francez, aducând în discuție sursele de literatură juridică (compilații legale și de jurisprudență), identificând preluări din *Corpus Juris Civilis* în ordonanța din 1254. Concluzia

autoarei este că, la fel ca în cazul Angliei, care servește drept etalon, reforma structurii și practicii guvernamentale în Franța secolului al XIII-lea este un fenomen ale cărui surse teoretice sunt complexe, dar ale cărui efecte legislative, cel puțin sub aspectul controlului agenților guvernamentali, sunt diferite de rezultatele reformei legislative din Anglia, în sensul unui control centralizat, preventiv, prin împiedicarea formării de baze locale de putere de către agenți, în opoziție cu modelul englez, al controlului descentralizat, retributiv, prin responsabilizarea agenților față de comunitățile guvernate. Ultimul capitol al acestei a treia părți analizează influența pe care literatura și teoreticienii guvernării au exercitat-o, direct și indirect, asupra modificărilor structurale și funcționale ale aparatului și practicii guvernamentale și politice ale regatului Angliei, ceea ce autoarea numește *reforma* (*Reforme et contrôle de officiers dans la théorie politique*). Analiza relației dintre literatura politică și reforma instituțională și structurală este focalizată pe cele două mișcări importante: *Magna Charta* și revolta baronială a lui Simon de Montfort, sub aspectul identificării și coroborării elementelor teoretice care se regăsesc în programele celor două mișcări reformiste, plecând de la cercetarea surselor literare, juridice și omiletice disponibile la cele două etaje temporale.

Literatura britanică modernă este analizată judicios de autoare, care nu se limitează la prezentarea punctelor de vedere, ci face și comentarii utile, cum este cazul evoluției istoriografice în ce privește sursele teoretice și juridice ale *Magnei Charta* și rolul arhiepiscopului de Canterbury, Stephen Langdon, unde autoarea, după ce trece în revistă argumentele preopiniei Holt, D'Avray și Baldwin, pledează în favoarea unui sistem complex de influențe clericale care, fără a diminua rolul arhiepiscopului de Canterbury, servește în a argumenta poziția relativ echidistantă, ușor regalistă, a acestuia. În ceea ce privește literatura politică și juridică din care articolele Cartei își trag esența, accentul pe care Frederique Lachaud, urmând-ul pe Powicke, îl pune pe *Leges Henrici primi* ca o „Cartă a vechilor libertăți” care stă la baza unor articole din *Magna Charta*, servește în a argumenta rolul major pe care literatura și colecțiile de legislație și jurisprudență l-au avut în evoluția formativă de la Articolele Baronilor la *Magna Charta*, diminuând importanța acordată prelaților contemporani ca patroni spirituali *cum* redactori ai *Chartei*, rol pe care li-l acordă istoriografia britanică în general (Holt). Un argument în plus în această direcție este adus de autoare prin identificarea de influențe din compilațiile de drept roman (*Corpus Juris Civilis*) și canonic (*Decretum*-ul lui Gratian) în modul în care Articolele Baronilor sunt transformate dintr-un set general de revendicări într-un set de articole cu aplicabilitate juridică în textul *Chartei*.

În ceea ce privește sursele teoretice ale revoltei baroniale și ale mișcării reformiste din perioada 1258-1265, autoarea pune accent pe influența majoră a operei lui John of Salisbury, după cum o argumentează preluarea conceptului de *res publica* în textul unei scrisori pe care partidul baronilor o trimite

papei Alexandru al IV-lea în 1258. Aceeași amploare o are opera lui Robert Grosseteste, care are o influență directă asupra lui Simon de Monfort, cu care corespundează și căruia îi trimite o copie după tratatul său de morală politică *De regno et tyrannide*, în 1251. Aceste fapte constituie un probatoriu suficient pentru autoare în a argumenta, după Claire Valente, că revolta baronială și opoziția politică din a doua jumătate a secolului al XIII-lea au o justificare morală în datoria, pe care textele de etică și teorie politică o prescriu indivizilor responsabili, de a se opune tiraniei, reale sau percepute. Dacă tiranomahia este o datorie morală pe care magnații din partidul baronial și-o asumă fără prea mari scrupule, reformarea propriu-zisă a structurii și a funcționării aparatului guvernamental, cu deosebit accent pe controlul pe care suveranul are obligația de a-l exercita asupra administratorilor și judecătorilor săi, își are sursa, în opinia autoarei, în erudiția pe care principalii teoreticieni ai reformei (John of Salisbury, *Bracton*, Gerald de Barry, Robert Grosseteste) o demonstrează asupra dreptului roman, textele acestora citând extensiv din *Corpus Juris Civilis*, citări care servesc în a susține modelul etic de guvernare pe care, cu variațiuni, îl recomandă acești autori. Dealtfel, suveranul/principele este nu doar obiectul criticilor din *Policraticus* sau din *De regimine principis*, ci și subiectul *de jure*, în calitate de uns al Domnului, sursă a puterii seculare și vector al Dreptului, al modelului etic de guvernare, al acțiunii morale, recomandările autorile adresându-se, în final, autorității dotate cu capacitatea și mijloacele de a le implementa. Etica activă recomandată de literatură, manifestată permanent de principe în supravegherea și corijarea agenților săi (executivi și judiciari) și controlul asupra administratorilor regali pe care *Magna Charta* și *Statutul* de la Marlborough îl legiferează în articolele lor sunt într-o relație directă care este demonstrată de autoare și prezentată în concluziile la această a treia parte a volumului.

În domeniul specific al supravegherii, controlului și corijării agenților, problema remunerării materiale a acestora pentru munca depusă este nu doar fundamentală ci și permanent cauzatoare de dezbateri între actorii politici și teoreticienii secolului al XII-lea. Împreună cu problema legitimității autorității, care este legată e cea a sursei și *cursus*-ului delegării puterii, problema remunerării materiale a agenților guvernamentali (administrativi și juridici) constituie subiectul analizei din partea a patra, finală, a volumului (*Autorité, responsabilité, délégation de pouvoir et rémunération des officiers: vers un droit de l'office*). Prima problemă abordată este cea a recrutării personalului, mai precis a eligibilității pentru serviciul guvernamental. Analiza autoarei pornește, din nou, de la textul lui John of Salisbury și de la relația dintre *officium* și calitățile individuale. Recrutarea administratorilor și judecătorilor trebuie, în acest sens, să pornească atât de la calitatea de persoană liberă a candidatului, cât și de la calitățile personale ale acestuia. Practica existentă la sfârșitul secolului al XII-lea demonstrează însă o preferință aproape exclusivă pentru persoanele de origine nobilă, care obținuseră deja rangul de cavaler, iar pentru administrația

teritorială erau selectați, în marea majoritate a cazurilor, persoane respectate care deja dețineau autoritate personală în comitate și în comunitățile locale. Capacitatea guvernului regal de a controla agenții, prin dubla presiune a utilizării bunurilor acestora drept garanție și a supravegherii exercitate de propria comunitate, face ca evaziunea să devină, la sfârșitul secolului al XIII-lea, un fenomen suficient de agasant pentru guvernul regal astfel încât eligibilitatea să fie extinsă dincolo de limitele nobilității, la restul populației libere. Această presiune administrativă asupra notabilităților locale și creșterea evaziunii în consecință stau la baza accelerării profesionalizării aparatului administrativ și guvernamental, în suficientă măsură astfel încât fenomenul de alienare a agenților puterii de teritoriul administrat să fie sesizată și să își facă loc între reproșurile adresate guvernului regal de către opoziția baronială și de către textele teoretice.

Sursele documentare aduc suficiente dovezi pentru oscilații frecvente și relativ ample ale structurii aparatului guvernamental în încercarea de a atinge un echilibru lucrativ între pozițiile antagoniste ale suveranului, pe de o parte, pentru care aparatul guvernamental trebuie să garanteze controlul asupra teritoriului, resurselor și populației și să asigure veniturile necesare funcționării statului, și ale opoziției baronale „reformatoare”, pentru care aparatul guvernamental trebuie să servească *commonwealth*-ului în mod loial, fără abuzuri, și să fie structurat de așa manieră încât supravegherea, controlul și corijarea agenților să fie eficiente și independente de arbitriul regal. Diversele stagii ale acestei evoluții oscilante, dintre sfârșitul secolului al XII și stabilizarea instituțională de la sfârșitul domniei lui Edward I, sunt reprezentate în primul capitol al părții a patra a volumului (*Les signes de la légitimité: conditions d'éligibilité, mandements, serments et insignes de pouvoir*), împreună cu elemente tematice, cum sunt standardizarea formularelor, uniformizarea emblematicii sau introducerea jurământului de investire pentru *sheriff*-i și judecători. Aș doilea și al treilea capitol sunt dedicate problemei delicate a delegării autorității judecătorești și a puterii executive, în teorie (*Hiérarchie des pouvoirs et délégation de pouvoir: la réflexion des théoriciens*) și practică (*Délégation de pouvoir et responsabilité des officiers: la pratique politique et administrative*). Comparația dintre stadiul de analiză teoretică al structurii ierarhice a puterii în Biserică și în guvernarea seculară arată o discrepanță clară între cele două domenii ale teoriei guvernării. Autoarea demonstrează că, în ciuda volumului ridicat de literatură de secol XII-XIII dedicat guvernării ideale și a numărului la fel de mare de pamflete și programe revendicative, reflecția asupra structurii și articulării guvernării este foarte slabă în comparație gradul de analiză și sofisticare pe care le demonstrează corpusul de drept canonic dedicat acestei teme, la același etaj temporal. În fapt, delegarea autorității și legitimitatea puterii în etajele mediale și distale ale guvernării sunt percepute ca existente de către contemporani, dar într-un mod imprecis și empiric, sub forma unei difuzii a autorității și puterii regale, ne structurate, în eșaloanele

subordonate ale aparatului guvernamental. În practică, Anglia secolului al XIII-lea este un teritoriu în care diversitatea instituțională, cu suprapuneri de jurisdicție, confuzii terminologice, numeroase și contradictorii forme de angajare și remunerare a agenților guvernamentali, este în permanentă fricțiune cu reflecția asupra bunei guvernări și textele reformatoare.

Ultimul capitol al părții a patra, finale, a volumului tratează problema remunerației personalului guvernamental și a judecătorilor, mai ales din punctul de vedere al acțiunii morale și al antagonismului dintre *officium* (ca datorie personală către comunitate) și serviciul public profesionist. În fapt, coborând gradul de abstractizare al acestui antagonism, problema majoră, așa cum o vede autoarea, este cea compromisului dintre serviciul datorat suzeranului (gratuit, în teorie, și reglementat cu claritate) și necesitatea remunerării unui “servitor” care, prin gradul de expertiză din ce în ce mai ridicat necesar postului, se transformă în administrator sau judecător profesionist. Problema venalității judecătorilor, a administratorilor și a personalului executiv, care apare cu o frecvență semnificativă atât în textele teoretice cât și în pamflete și Statute, servește drept argument pentru ambele părți implicate în controversă. În timp ce, cu excepția personalului Casei Regale (a majorității acestuia, în fapt) agenții puterii nu sunt remunerați, atât John of Salisbury cât și Gerald de Barry condamnă vehement practica acceptării de “daruri nejustificate” de către judecători, definind, în același timp, “darul acceptabil”, care se încadrează în limitele moderației, virtutea primordială a actorului politic responsabil.

Dacă plasarea acestui capitol la finalul volumului este justificabilă din punct de vedere cronologic, acesta tratând o problemă care devine acută odată cu apariția și expansiunea unui corp profesionist de agenți administrativi, fiscali, executivi și judiciari, importanța remunerării serviciului de guvernare este totuși centrală pentru tema generală a cercetării, acțiunea morală, ca realizare a idealului bunei guvernări, fiind remediul pentru natura umană (egoistă și anarhică) și antiteză a corupției. În plus o majoritate consistentă a temelor legate de venalitate, serviciu oneros, corupție, generozitate și recompensare, prezente în acest ultim capitol, sunt mai degrabă legate intim cu prima parte a volumului, unde virtuțile exhortate de John of Salisbury, Gilles de Rome, Gerald de Barry sau Daniel of Beccles sunt expuse în cadrul unei prolegomene la teoria “acțiunii morale”.

Concluziile generale încheie volumul, sumarizând concluziile prezentate de autoare la sfârșitul fiecărui capitol important, fiecare concluzie parțială “închizând” o temă majoră a cercetării, o caracteristică interesantă, care dă un caracter modular cercetării și care oferă cititorului libertate de mișcare, fără a diminua în vreun fel valoarea științifică deosebită a lucrării și valoarea de sinteză fundamentală pentru corpul istoriografic european.

Anexa introdusă de Freerique Lachaud în final, înainte de bibliografie, funcționează ca o concluzie ad-hoc la concluziile generale, fiind o analiză și un comentariu la *The Mirror of Justices*, un pamflet la adresa corpului judecătoresc

și a practicilor judiciare din timpul lui Edward I. Încheierea simbolică pe care Anexa o oferă cercetării constă în faptul că analizează din punctul de vedere al comentariului etic al contemporanului, un text critic și de reflecție produs din interiorul corpului judecătoresc, sau dintr-o periferie a acestuia suficient de intimă pentru a fi indistinctă de acesta. Concluzia ad-hoc este că organismul guvernamental (pentru a păstra metafora organică), la finalul secolului *Magnei Charta*, este suficient de evoluat, structural și funcțional pentru a-și dezvolta sub impactul presiunii evoluționiste externe, proprii anticorpi, agenți ai puterii care, sub imperativul moralei active, atacă sistemul în corupția acestuia.

Bibliografia, separată în surse (manuscrise și editate) și studii, este aproape exhaustivă pentru tema specifică, singurul reproș putând fi făcut la adresa absenței surselor de origine bizantină cum sunt *Cartea Eforului* sau *De administrando imperii*. Indicele, separat tematic în Nume (de persoane și de locuri), Autori (antici și medievali) și Noțiuni este ergonomic alcătuit, o ușoară îmbunătățire putând să fi fost adăugată prin localizarea autorilor în Bibliografie.

Puține sunt reproșurile care pot fi adresate acestui volum, ireproșabil ca erudiție și ca metodă, discomfortul creat de versiunile franceze ale numelor istorice fiind insignifiant în raport cu utilitatea acestei cercetări. Dealtfel, autoarea include un avertisment în debutul volumului pentru a preveni exact această situație, un motiv în plus pentru a aprecia înalta ținută științifică a lucrării și a aduce laude editurii care a făcut posibilă apariția sa.

Cătălin HRIBAN

ARCHIVA MOLDAVIAE I, Arhivele Naționale ale României, Iași, 2009

Prin excelență, fondurile arhivistice constituie surse indispensabile cercetării și cunoașterii etapelor istorice mai îndepărtate sau mai apropiate de prezent. Atunci când aceste izvoare documentare sunt valorificate în publicații de specialitate (colecții de documente, reviste), se pun bazele unor instrumente de lucru indispensabile specialiștilor din domeniul istoriei sau al științelor auxiliare, având astfel posibilitatea consultării, interpretării și reinterpretării diferitelor surse păstrate în arhive.

În acest context, semnalăm apariția unei reviste de arhivistică – *Archiva Moldaviae* –, de altfel printre puținele de la noi, care își propune să creeze cadrul favorabil pentru reconstituirea trecutului unei regiuni, într-un context geo-istoric mai amplu.

Apărut sub egida Arhivelor Naționale ale României, filiala Iași și sub directă coordonare a dr. Dorin Dobrințu, primul număr al publicației amintite ne prezintă o serie studii, fonduri documentare și discuții deosebit de interesante și utile, care acoperă un segment temporal și tematic destul de vast.

Privitor la structura acestei reviste, merită să evidențiem rigoarea științifică a subiectelor și temelor abordate în materialele publicate, care sunt ordonate în: *Studii de istorie* (religie, cutumă, educație, relații externe, istorie locală), *Documente*, *Științe auxiliare ale istoriei*, *Istoria arhivelor*, *Restitutio*, *Dezbateri*, *Recenzii*, *Note bibliografice*, *Viața științifică*.

Pentru că este la început, coordonatorul acestei reviste de arhivistică, dr. D. Dobrinu a considerat utilă o prezentare a obiectivelor publicației amintite, care are la bază „*câteva idei, câteva concepții moderne, care cuprind în mod explicit valorile liberale, asumarea deontologiei profesionale, respingerea instrumentalizării istoriei, cooperarea între istoricii și arhiviștii din regiune (Moldova - s.n.) sau din alte spații, însă interesați de zonă. Cu alte cuvinte, valorile noastre cu cele ale istoriografiei profesionale, critice. Revista va încuraja comunicarea între discipline, recursul atât la metodologiile consacrate, cât și la cele novatoare, complementare în cunoașterea trecutului*” (p. 32-33).

Dintre studiile de istorie, care se remarcă prin diversitatea subiectelor abordate, pot fi aduse în prim plan cele privitoare la circulația unor cărți cu caracter ecleziastic (*minee*) în Moldova, la începutul sec. XIX (E. Chiaburu), unele discuții despre molocanii din Basarabia (I. Gumenai), politica externă a României în perioada 1884-1888 (L. Brătescu) sau aspecte referitoare la sănătatea și igiena publică din județul Neamț în perioada 1825-1916 (D. Pavăl).

Și pentru publicarea surselor documentare s-a rezervat un spațiu editorial important. Astfel, sunt aduse în prim plan, un document al lui Alexandru cel Bun pentru Episcopia din Rădăuți, datat la 6 iulie 1413 (V. Constantinov), documente referitoare la teritoriul Moldovei între 1634-1858 (M. Amărieuței, L. Bacumenco), sau informații privitoare la catolicii din Bacău prin prisma unui act datat în 1793.

Pentru secțiunea rezervată științelor auxiliare ale istoriei, amintim articolul privitor la un aspect mai puțin cunoscut legat de Alecu Russo, văzut ca personaj într-o piesă de teatru (N. A. Ursu), precum și contribuția lui S. Iftimi care analizează unele sigilii din arhivele ieșene. Fiind o revistă cu specific arhivistic, prezentarea fondurilor ocupă un loc important, mai ales că sunt aduse în discuție diferite categorii de documente și situații specifice care sunt legate de Arhivele Naționale din Iași (vezi contribuțiile lui A. Bodale, V. Isac, S. Bodale).

În categoria *Restitutio* se înscrie un articol al lui C. A. Stoide, referitor la *Legăturile dintre Moldova, Țara Românească și Transilvania la începutul secolului al XVI-lea*, text îngrijit de A. Bodale, pe baza mai multor manuscrise ale autorului amintit.

Spre finalul publicației se întâlnesc câteva recenzii și note bibliografice, care aduc în atenția cititorului lucrări cu caracter istoric semnate de specialiști recunoscuți și care tratează subiecte din cele mai diverse, de la diecii moldoveni din secolul al XVII-lea, la personalitatea lui A. C. Cuza și până la *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*.

La final este atașată *Lista autorilor*, care prezintă date succinte despre aceștia, dar cu accent pe preocupările lor științifice, fapt care constituie o garanție pentru materialele publicate între copertele acestei reviste.

Deși fiecare început prezintă și dificultăți specifice, ne exprimăm speranța că Archiva Moldaviae își va urma cursul firesc și va deveni o publicație de referință în domeniul arhivisticii, în deplină concordanță cu obiectivele pe care și le propune.

Roxana DIACONU

ALIS NICULICĂ, *Din istoria vieții culturale a Bucovinei: Teatrul și muzica (1775 - 1940)*, Casa Editorială Floare Albastră, București, 2009, 344 p. + 34 p. anexe.

Alis Niculică reușește, în recenta ei carte, să compună și să redea celor interesați de istoriografia Bucovinei o imagologie limpede, semnificativă, reală a ceea ce s-a numit și a reprezentat fenomenul teatral și cel muzical în Bucovina dintre anii 1775 și 1940.

Buna formație teoretică dublată de eleganța stilului autoarei fac din această carte intitulată sugestiv, fără nici un fel de emfază, *Din istoria vieții culturale a Bucovinei: Teatrul și muzica (1775-1940)*, o lucrare care poate fi lecturată cu plăcere și care, în mod indiscutabil, aduce un spor de lumină asupra unor fenomene inconturnabile care s-au produs în istoria culturală a Bucovinei. Radiografia întreprinsă cu pasiune de Alis Niculică sfidează amatorismul, endemic, din păcate, momentelor istorice pe care le traversăm, încadrându-se pe un traseu științific care merită o atenție sporită, cercetarea fiind una amplă, ambițioasă și provocatoare în același timp.

În acest studiu monografic, cum îndreptățit observa și decanul facultății sucevene de istorie și geografie, Ștefan Purici, cercetătoarea „a reușit să depisteze și să valorifice numeroase date și informații inedite, fapt ce, în mod de netăgăduit, sporește valoarea demersului său științific, constituind o invitație la lectură pentru toți cei interesați să afle lucruri despre care s-a știut prea puțin până acum sau despre care s-a scris de către istorici străini și nu de cercetători români”.

Discutând despre structura volumului, despre care cunoscutul scriitor rus Vladimir Nabokov spunea că este esențială pentru o carte, afirmăm că aceasta este foarte bine configurată, tomul deschizându-se cu un capitol deosebit de util, intitulat *Câteva considerații privind viața socială, economică, religioasă și culturală din Bucovina în perioada 1775 – 1940*, care prezintă contextul în care avea să se producă devenirea teatrului și muzicii de-a lungul anilor în Bucovina.

Urmează alte trei capitole după cum urmează: *Mișcarea teatrală în Bucovina până la Marea Unire*, *Arta muzicală în Bucovina de la primele manifestări până la Marea Unire*, *Viața teatrală și muzicală în perioada interbelică și rolul său*

în consolidarea Unirii, episoade, să le numim așa, de maxim interes, coerente, care conferă corpusului textual în integralitatea sa armonie, convingându-ne astfel autoarea de o logică, esențială unui bun istoric, pe care o stăpânește în mod cert. Încă de la primele pagini citite, textul ne captivează, ne stârnește, teza ce se conturează fiind una curajoasă, care ne provoacă să parcurgem până la ultima filă opul menționat.

Alis Niculică nu lasă deloc impresia că ar fi copleșită de dimensiunea nu tocmai strâmtă a obiectului ei de studiu, întâmpinând cititorii cu sinteze atent elaborate, surprinzând o realitate sau alta în tușe fine, pe care le poate reda doar un adevărat cunoscător al fenomenului tratat.

Tabloul zugrăvit de autoare - și pe care ni-l înfățișează - este unul care se individualizează prin vastitatea informației, capacitatea de a controla atât de multă informație fiind evidentă. Dincolo de alte aspecte, Alis Niculică ne introduce într-un cadru al realității istorice în care se profilează rezistența prin cultură și ceea ce a însemnat factorul cultural pentru Bucovina. De altfel, edificatoare este chiar concluzia însăși a autoarei: „Este fapt demonstrat că societățile culturale, promovând muzica românească, cu un pronunțat caracter patriotic, ca și teatrul în limba română, au contribuit din plin la trezirea conștiinței naționale, venind în întâmpinarea eforturilor de afirmare identitar – națională, alături de biserică (mai ales în timpul mitropolitelor Teoctist Blajevici și Silvestru Morariu), școală ș.a.

Concluzionând, putem afirma, fără rezerve, că obiectivele pe care și le-a propus autoarea au fost atinse, reușind să-și contureze un loc bine definit printre istoricii preocupați de problematica Bucovinei, atât de diversă și, nu în ultimul rând, complexă. Așadar îi invit pe potențialii lectori să se aplece asupra acestui studiu deosebit de atractiv, onest și incitant care, în fapt, este o teză de doctorat coordonată de prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, susținută în anul 2006, în cadrul Facultății de Istorie și Geografie a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava. De menționat ar mai fi și faptul că, față de forma inițială, volumul în discuție, publicat în anul 2009 la editura bucureșteană Floare Albastră, a beneficiat de o serie de revizuri și adăugiri care, credem noi, au fost de bun augur, conferind un plus de profesionalism și acribie lucrării.

Alexandru Ovidiu VINTILĂ